

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΚΟΛΛΙΑ

Στα χρόνια του Χρήστου Λαμπράκη

ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΚΑΙ ΑΦΗΓΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟΝ
ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟ ΛΑΜΠΡΑΚΗ
1957-2017

 ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΚΟΛΛΙΑ

ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ
ΧΡΗΣΤΟΥ ΛΑΜΠΡΑΚΗ

Μαρτυρίες και αφηγήσεις
για τον Δημοσιογραφικό Οργανισμό Λαμπράκη
1957-2017

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής αδείας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη – Βιογραφίες/Ντοκουμέντα

Ελευθερία Κόλλια, *Στα χρόνια του Χρήστου Λαμπράκη: Μαρτυρίες και αφηγήσεις για τον Δημοσιογραφικό Οργανισμό Λαμπράκη, 1957-2017*

Υπεύθυνη έκδοσης: Ελένη Κεχαγιόγλου

Διορθώσεις: Γιώργος Ανδρικόπουλος

Σελιδοποίηση: Χριστίνα Κωνσταντινίδου

Copyright© Εκδόσεις Πατάκη (ΑΕΕΔΕ) και Ελευθερία Κόλλια, Αθήνα, 2022

Πρώτη έκδοση στην ελληνική γλώσσα, από τις Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Ιούνιος 2023

ΚΕΤ Ε318 ΚΕΠ 320/23

ISBN 978-618-07-0357-3

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ.
ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 210.52.05.600, 801.100.2665, ΦΑΞ: 210.36.50.069
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ, ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078
ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ: ΚΟΥΤΙΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ – ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ),
570 09 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, ΦΑΞ: 2310.70.63.55
Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

*«Οι εφημερίδες δεν είναι μόνο προσωπικές ιδιοκτησίες,
αλλά δημόσια αγαθά»*

*Σερ Χάρολντ Έβανς, δημοσιογράφος,
πρώην διευθυντής της εφημερίδας Sunday Times*

Περιεχόμενα

Αντί προλόγου	17
Οι 60 + 1 αφηγηματικοί πρωταγωνιστές	25
Πηγές εικόνων και αρχαιακού υλικού	30

ΜΕΡΟΣ Α

Η ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ 1950

1. Σε ενεστώτα χρόνο.	33
2. Οι δέκα οκάδες	36
3. Το δώρο και το «Πάνθεον»	41
4. Το «δαχτυλίδι» και ο θάνατος.	45
5. Ο άγνωστος Χρήστος	47
6. Η αρχή το ήμισυ του παντός	55
7. Το πρώτο δείγμα γραφής	61
8. Πένες και πενάκια	64
9. Το «θαύμα» του Ταχυδρόμου	69

ΜΕΡΟΣ Β

Η ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ 1960 – Η ΧΟΥΝΤΑ

1. Η αύρα της Χρήστου Λαδά και η Αρχιτεκτονική.	79
2. Μέγα πάθος	83
3. Το πολιτικό ναρκοπέδιο	90
4. Το βραβείο και η «σκυτάλη»	95
5. «Και εγένετο φως!»	99
6. Η αντιπάθεια για το αρχείο.	106
7. Ο «Οφθαλμός» και η σκάλα	109
8. Αστέρια	112

9. Η έρευνα για τη δολοφονία Λαμπράκη	118
10. Μικροί θησαυροί	121
11. Τα άστρα και η διεύθυνση	125
12. Τα Ιουλιανά, οι εφημερίδες, οι εκδότες	128
13. Παρέμβαση Λαμπράκη.	135
14. Τα κρησφύγετα και η φυλακή.	138
15. «Χρήστος Λαμπράκης, του Δημητρίου»	146
16. «Ανοικτά» μετά βασάνων.	151
17. Κάθε μέρα είναι Χούντα	154
18. Το φυτώριο	158
19. Νέα πρόσωπα, νέοι ρόλοι	164
20. Ο Έζρα Πάουντ και οι χρονογράφοι.	167
21. Ο Σταύρος Ψυχάρης έρχεται...	169
22. Το καμπαρέ, το «κόλπο» και ο Μολτσάν	172
23. Τα στεφάνια και οι εφημερίδες	181
24. Το ραδιόφωνο Grundig και οι «Αντίλαλοι»	182
25. Το Κερασσώρι και η αντίσταση	185
26. Η Litton, ο Ωνάσης και οι <i>New York Times</i>	187
27. Οι πόρτες κι ο εκδότης	191
28. Μίνι, κόμικ και μια αποστολή.	194

ΜΕΡΟΣ Γ

Η ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ 1970 – Η ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΣΗ

1. Δίκες και ετυμηγορίες	201
2. Το λιλιπούτειο γραφείο και οι γίγαντες	204
3. Το βάπτισμα του πυρός και η προσευχή.	209
4. Το σπίτι του Λαμπράκη και η πολιτική λέσχη	216
5. «Ψηφίστε Αβασίλευτη»	220
6. Η λάσπη και η αλήθεια	225
7. Ο «Μικροπολιτικός» και τα σάντουιτς.	227
8. Η απεργία και ο λάκκος με τον ασβέστη	235
9. Δυο μήνες, ένας αιώνας	238
10. Τα αρχεία ΕΑΤ-ΕΣΑ και το μυστικό όπλο	241
11. Η σημαία και η «Κυρά της Ρω»	244
12. Ο «Διαμαντής» και οι βιβλιοθήκες.	247
13. Το μεταχουντικό Πανεπιστήμιο και η γλώσσα.	252
14. Ο «Πατριάρχης» και οι εκδότες	255
15. Η φωνή και ο μυστηριώδης «St. Eust.»	261

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

16. Το ενσταντανέ διαρκείας και η ΕΟΚ	265
17. Τα Νέα και το τρωκτικό	271
18. Η αργκό και η ελίτ	274

ΜΕΡΟΣ Δ

Η ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ 1980

1. Οι γερανοί και η Αυστραλία	279
2. Ο Τσάτσος και το λάθος	286
3. «Ο λαός θέλει, το ΠΑΣΟΚ μπορεί»	288
4. Οι νέοι διευθυντές	293
5. Η σχέση με τη δημοκρατική παράταξη και η δυτική σκέψη	301
6. Το πολιτικό, ο Ανδρέας και ο έλεγχος του Τύπου.	305
7. Οι δύο Οίκοι και ο Πόλεμος των Ρόδων	309
8. Οι δοκιμές, οι κυκλοφορίες, η νέα γενιά	311
9. Η κουλτούρα του ΔΟΛ	317
10. Η <i>Lotta Continua</i> και το <i>Βήμα</i>	320
11. Η «Άνοιξη» και το ραντεβού ζωής	322
12. Αν δεν ήταν ο «Λέων».....	326
13. Το παρατσούκλι «τιτλάκιας» και μια stand-up συνέντευξη	328
14. Ο «Θεός», η αντοχή και η γνώμη που βάραινε πολύ	332
15. Το «Μικράκι» κι οι φωτοτράπεζες	338
16. Φωτρόν και Γκαρσία, διάκριση και «Μικρές Αγγελίες»	341
17. Η σιωπή και ο αυτόπτης μάρτυρας	348
18. «Αλλαγή» και αλλαγές	350
19. Η «Μάργκαρετ», οι «Σφήνες» και οι διονυσιασμοί	356
20. Η Αρχαιολογία, η Άννα Λαμπράκη και τα ταξίδια	368
21. Η γέννηση της «αυτοκρατορίας».	372
22. Το μετρό στο Παρίσι και η φωτογράφιση της Μπαλατσινού	375
23. Η Ευρώπη, η «Μιμή» και το «τάμα».	384
24. Ο «Ιωσήφ Λιγκατσάκης» και η τραυματική διάσπαση	388
25. «Η Λέσχη της Απάτης»	392
26. Η μεγάλη αγρυπνία και το «βρώμικο '89».	401
27. Στην κορυφή, αλλ' όχι για πάντα	411
28. Οι «Ωτοβλεπίες» και ο Καρύτσης	418
29. Η Ένωση, ο Κουρής και το MEGA	423

ΜΕΡΟΣ Ε

Η ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ 1990

1. Τα τακούνια και η ευτυχέστερη στιγμή	431
2. Το Ίδρυμα Λαμπράκη και ο Χορν	447
3. Η αλλαγή σκηνικού και το <i>Βασικό ένστικτο</i>	450
4. Ο μαγίστωρ, οι κυβερνήσεις και οι παρεμβάσεις	454
5. Η εφημερίδα-μπάμπουσα, η αυθαιρεσία και «Τα Βιβλία».	466
6. Τι λείπει από τις ελληνικές εφημερίδες;	474
7. Ο <i>Ριζοσπάστης</i> , οι ασκήσεις γραφής κι ο Φούτσης	478
8. Το «Z» του Ζορό, οι «γέννες» και η προθεσμία.	488
9. Η ηλικία και το <i>Βήμα</i>	493
10. Η κοσμογονία, ο πορτοκαλί φάκελος και ο Αβραμόπουλος	496
11. Νότες και παραφωνίες	503
12. Ο «Παπινιανός», ο «Βηματοδότης» και η «Σίβυλλα»	510
13. Οι συγκρούσεις, οι μοναχοί και ο προσηλυτισμός.	516
14. Η στήριξη του Σημίτη, το δάνειο και η υποτίμηση	525
15. Ο <i>Αγγελιοφόρος</i> , το Plaza και οι κλέφτες	530
16. Το βελούδινο διαζύγιο και η φρουρά	535
17. Οι εγκύκλιοι και ο «occasional contributor»	539
18. Ο Πενθέας, ο Σβέικ και η Σιβηρία	550
19. Το υβρίδιο, η <i>Αυριανή</i> και το holter στο briefing	554
20. Αγίας Φιλοθέης 21, ενταύθα	564
21. «Ποιος ξέρει να μας πει τι είναι Ίντερνετ;»	570
22. Ο «μεγάλος θυμός» και η τεχνολογία.	577
23. Το Χρηματιστήριο, η «Μεγάλη Βρεταννία» και οι κούτες.	580

ΜΕΡΟΣ ΣΤ

Η ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ 2000 – Η ΚΑΤΑΡΡΕΥΣΗ

1. Το τελευταίο συρτάρι	593
2. Η 17N, το παρ' ολίγον χτύπημα και η δικαίωση.	599
3. Η λόγια δημοτική, οι επιφυλλίδες και ο Μέσι	602
4. Ο αχαρτογράφητος «πεντέμιση» και το καθημερινό φύλλο	609
5. «Προμοσιόν καναπέ».	613
6. Η πτήση, το κουίζ και το Foreign Office	614
7. Η αδικία, οι εθελοντές και οι έμπιστοι του Σημίτη	619
8. Η Πλουτάρχου και η δημοσιογραφική επιτυχία	624
9. Το σύνδρομο, η μετάβαση-σοκ και «το χαρτί που θα λείπει»	634

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

10. Το χάος, τα λουκέτα και ο Άρχοντας των Δαχτυλιδιών	641
11. Το «μαύρο κουτί» των οικονομικών και οι «μνηστήρες»	650
12. Το εκδοτικό τόξο, το Παρίσι και «ο άστεγος δισεκατομμυριούχος» . . .	657
13. Το New Deal, η υπογραφή και το δάνειο.	662
14. Το «άβατο» και οι εσωτερικές υποθέσεις	667
15. Το γαλατικό χωριό και η σκοτεινή αύρα του 2008	672
16. «Εδώ, δεν ξέρεις ποτέ τι θα ακούσεις...»	679
17. Η αρχή του τέλους	681
18. Ρέκβιεμ (I)	684
19. Ρέκβιεμ (II)	695
20. Λαμπράκης και Κυπριακό	700
21. Τα μνημόνια, τα Νέα και ο Γερμανός	705
22. Η γάτα των Ιμαλαΐων και το παζάρεμα	710
23. Με την πλάτη στον τοίχο	716
24. Τα «αμπάρια» και ο «τοποτηρητής»	721
25. Λαβύρινθος	733
Αντί επιλόγου	737
Σημειώσεις	739
Πηγές	757

Αντί προλόγου

Ήταν αρχές του 1997, Φεβρουάριος, όταν μπήκα επισήμως ως εργαζόμενη στον Δημοσιογραφικό Οργανισμό Λαμπράκη. Με προσέλαβε ο Σταύρος Ψυχάρης, έπειτα από μια τυχαία γνωριμία, κατά την οποία διαπίστωσε ότι είχα ήδη προσωπικούς δεσμούς με τη Χρήστου Λαδά. Ο πατέρας μου Κώστας Κόλλιας εργαζόταν από το 1968, με υπόδειξη του διακεκριμένου Βασίλη Κοραχάη, στην εφημερίδα *Τα Νέα*, αρχικώς ως ελεύθερος ρεπόρτερ, αργότερα ως εσωτερικός συντάκτης, έως την ημέρα της συνταξιοδότησής του, με σαράντα χρόνια αδιάλειπτης παρουσίας στον Οργανισμό.

Η αύρα του ΔΟΛ περιέβαλλε το σπίτι. Ο Φάνης Κλεάνθης, πάλαι ποτέ καλλιτεχνικός συντάκτης της εφημερίδας, φρόντιζε να τον προμηθεύει με προσκλήσεις για παιδικό θέατρο. Φωτογραφικά στιγμιότυπα, κυρίως της δεκαετίας του '70, μου σύστηναν συναδέλφους από τον Οργανισμό, μέσα από τα οικογενειακά άλμπουμ. Κυριακάτικα γεύματα σε δημοσιογραφικά τραπέζια έκαναν τη Χρήστου Λαδά να μοιάζει οικεία. Την εποχή που ερεθίσματα και πληροφορίες έπαιρναν τη μορφή εφηβικής συνείδησης, ο ΔΟΛ πρωταγωνιστούσε σε μαρτυρίες, αφηγήσεις, ανέκδοτα. Καθημερινά έφθαναν στο σπίτι (για να ξεκοκαλιστούν) έντυπα του Οργανισμού, τυλιγμένα σε μια κόλα δημοσιογραφικό χαρτί για να μην αφήνει σημάδια η μελάνη στα χέρια του πατέρα μου. Οι επισκέψεις στην εφημερίδα σήμαιναν ενίοτε γνωριμίες με δημοσιογραφικά μεγέθη του παρελθόντος. Σε μία από αυτές θα τύχει να συναντήσω, παρότι είχε αποχωρήσει πια από τη διεύθυνση της εφημερίδας, και τον Κώστα Νίτσο.

Ο Ψυχάρης με προσέλαβε –αρχικώς στο γραφείο διεύθυνσεως του *Βήματος*, ακολούθως στο ρεπορτάζ– ενόσω βρισκόμουν σε επαγγελματική αναζήτηση. Είχα ολοκληρώσει τις μεταπτυχιακές σπουδές μου στον τομέα των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας (Mass Communications) στο Πανεπιστήμιο του Λέστερ (University of Leicester), στη Μεγάλη Βρετανία, με υποτροφία του Ιδρύματος Ωνάση, και μια τέτοια εφημερίδα φάνταζε –και ήταν– στόχος ζωής.

Έμελλε να παραμείνω είκοσι δύο χρόνια στο *Βήμα** –τα τελευταία χρόνια με την ιδιότητα της διαπιστευμένης συντάκτριας στο Υπουργείο Δικαιοσύνης–, για να αποκτήσω τη δική μου επαγγελματική εμπειρία. Πορτρέτα και συνεντεύξεις με σημαίνοντα πρόσωπα της ελληνικής αλλά και της διεθνούς σκηνής, δημοσιογραφικές αποστολές και ταξίδια, από τις Βρυξέλλες ως το Πεκίνο και από το Βουκουρέστι ως τη Μόσχα, κάλυψη εκλογικών αναμετρήσεων με διαπίστευση στο Υπουργείο Εσωτερικών, ρεπορτάζ Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Συνεργασία με τον ΒΗΜΑ FM – πρωινό μαγκαζίνο, δελτία ειδήσεων.

Η ενήλικη προσωπική μου ματιά γκρέμισε μύθους, αναγνώρισε θετικά χαρακτηριστικά, συνάντησε αδικίες κι απογοητεύσεις, χαρές κι επιτυχίες. Δεν ήταν εύκολα κι απλά τα πράγματα στον ΔΟΛ και η προσπάθεια ήταν συνεχής και επίπονη, για όποιον είχε επιλέξει τον δύσκολο δρόμο της αναμέτρησης με τον εαυτό του. Ο επαγγελματικός πήγης, όμως, ήταν ψηλά. Το ρεπορτάζ έπρεπε να είναι έγκυρο, το γραπτό να «φυσάει». Για τη γενιά μου, η δημοσιογραφία ζούσε την καλύτερη δυνατή εκδοχή της στο «Συγκρότημα». Ο ίσκιος του Χρήστου Λαμπράκη ήταν άλλωστε βαρύς· αισθάνομαι τυχερή που διατηρώ προσωπική άποψη για το ποιος ήταν.

«Το θέμα αυτό είναι σαν τον λαβύρινθο, παραμονεύει ο Μινώταυρος να σε καταπιεί» μου είπε χαριτολογώντας, πλην όμως σοβαρά μιλώντας, ένας σοφός συνομιλητής μου όταν άρχισα να ασχολούμαι με τη συγγραφή αυτού του βιβλίου. Η απόφασή μου όμως ήταν ειλημμένη, τίποτε δεν μπορούσε να την αλλάξει. Υπήρχε ισχυρό προσωπικό κίνητρο, είχε εντούτοις εμπεδωθεί και μια διαπίστωση με την οποία λίγοι –από τους έχοντες εκ των έσω άποψη– θα διαφωνήσουν, νομίζω: τα media, και δη οι εφημερίδες, ο χάρτινος Τύπος, δεν είναι πια αυτό που ήταν. Οι αλλαγές που επήλθαν τα τελευταία χρόνια, ιδίως μετά και την εισβολή των social media στη ζωή μας, καθιστούν σαφές ότι η εποχή που έζησε ο ΔΟΛ και γενεές δημοσιογράφων μαζί του έχει περάσει ανεπιστρεπτί. Τα δομικά χαρακτηριστικά της έχουν μεταβληθεί, τα πρόσωπα που πρωταγωνιστούν σήμερα διαφοροποιούνται αισθητά από εκείνα του χθες, η φιλοσοφία του επαγγέλματος είναι αλλιώςτικη. Ήταν λοιπόν πρόκληση η καταγραφή του παρελθόντος, οι όροι και οι κανόνες του, οι δυσκολίες και τα πλεονεκτήματά του.

Απαρχής ξεκαθάριζα στα πρόσωπα που βολιδοσκοπούσα για συνέντευξη ότι το βιβλίο θα είχε θετικό πρόσημο. Δεν θα παρουσιάζονταν όλα «καλώς καμωμένα» ούτε θα «βαφτιζόταν το κρέας ψάρι». Αλλά θα επρόκειτο για ένα βιβλίο που θα γραφόταν με σεβασμό, ανάλογο προς την εμβληματική θέση

* Είκοσι χρόνια στον ΔΟΛ και δύο χρόνια στην Alter Ego.

που είχε ο Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη στην ελληνική κοινωνία. Η αντοχή του στον χρόνο, το εύρος του αναγνωστικού του κοινού, το μέγεθός του –σε σχέση πάντα και με το εγχώριο σκηνικό των ΜΜΕ–, το κύρος, το εκτόπισμά του στη δημόσια ζωή της χώρας τον καθιστούν φαινόμενο αναμφίβολα άξιο μελέτης. Ο ΔΟΛ δημιούργησε δημοσιογραφική σχολή, λειτούργησε ως φυτώριο ταλέντων, αλλά και ως επαγγελματική στέγη για χιλιάδες εργαζόμενους – και όχι μόνον δημοσιογράφους.

Πώς γράφει, όμως, κανείς για το μεγαλύτερο εκδοτικό συγκρότημα της χώρας; Πώς προσεγγίζει σε όλο το φάσμα των δραστηριοτήτων της, αλλά και σε βάθος, μια εξόχως δυναμική μιντιακή οντότητα, αενάως κινούμενη; Και κυρίως, πώς διαφυλάσσει τη μνήμη, το ατομικό και συλλογικό βίωμα στον κόσμο του Τύπου; Έκρινα ότι οι συνεντεύξεις ήταν το καλύτερο εργαλείο, η μέθοδος που δεν θα πρόδιδε το αποτέλεσμα. Όσοι έζησαν στη Χρήστου Λαδά και τη Μιχαλακοπούλου ήταν αυτοί που θα μπορούσαν να πουν την προφορική ιστορία του «Συγκροτήματος».

«Συγκρότημα», ΔΟΛ, ήταν ο Δημήτρης Λαμπράκης και ο Χρήστος Λαμπράκης. Ήταν όμως και οι άνθρωποί του, από τους διευθυντές των εφημερίδων –τον Κώστα Νίτσο, τον Λέοντα Καραπαναγιώτη, τον Σταύρο Ψυχάρη– ως και τον κάθε κλητήρα. Διορθωτές και συντάκτες ύλης, art directors και γραμματείς, φωτοσυνθέτριες και αρχισυντάκτες, διευθυντές σύνταξης και ρεπόρτερ, γελοιογράφοι, φωτογράφοι και οδηγοί. Το εκδοτικό δημιούργημα του προσδευτικού χώρου στον 20ό αιώνα, καθώς και στις αρχές του 21ου, είχε ανθρωπινή όψη.

Είμαι ασφαλώς βαθύτατα υποχρεωμένη στους εξήντα έναν αφηγηματικούς πρωταγωνιστές αυτού του βιβλίου (εξήντα συν έναν για την ακρίβεια, αφού η εισφορά του Βασίλη Μητρόπουλου, του γνωστού γελοιογράφου ΒΑΣ, δεν συνοδεύεται από κανονική συνέντευξη), στα πρόσωπα που με εμπιστεύθηκαν, δέχθηκαν να μιλήσουν, να εκθέσουν απόψεις αλλά και δικές τους στιγμές, που άνοιξαν τα συρτάρια τους για να βγάλουν φωτογραφίες, σχέδια και σκίτσα, σημειώματα, αρχειακό υλικό που θα μπορούσε να παισιώσει το κείμενο.

Στο βιβλίο αυτό προσωπικές ιστορίες εναγκαλίζονται την ιστορία του τόπου αλλά και την ιστορία του Τύπου. Το δημόσιο και το προσωπικό βαδίζουν χέρι χέρι. Τις θεωρώ μοναδικές και πολύτιμες όλες τις αφηγήσεις, ιδιότυπα κειμήλια μιας δημοσιογραφικής περιόδου που έσβησε, και δεν κρύβω ότι η ευθύνη της διαχείρισής τους πολλές φορές με βάρυνε κατά τη διάρκεια της συγγραφής. Ειδική μνεία αισθάνομαι την ανάγκη να κάνω στη Λένα Σαββίδη, που μιλά πρώτη φορά δημοσίως για τον αδελφό της Χρήστο Λαμπράκη. Είναι ανεκτίμητο δώρο για μένα η προσωπική της κατάθεση.

Ήθελα εξαρχής το βιβλίο να μοιάζει με καλειδοσκόπιο, να στηρίζεται σε ιστορία σπονδυλωτή μα ενιαία, για το σύμπαν του Οργανισμού, με το φως να πέφτει σε πρόσωπα, εκδοτικούς σταθμούς, πολιτικά γεγονότα, κατά τρόπο ώστε να αντανακλώνται εκφάνσεις της πραγματικότητας σε εφημερίδες και περιοδικά, ραδιοφωνικές συχνότητες και διοικητικά γραφεία· οι συνεντεύξεις λειτουργούν ως κάτοπτρα, άλλοτε κραυγαλέων αντιθέσεων, αντιφάσεων και ανομοιομορφιών, άλλοτε ισοροπίας και μέτρου, αγαστών συνδυασμών και συνεργασιών.

Θα ήταν άστοχη, ίσως και άδικη, μια προσέγγιση μονοδιάστατη, μανιχαϊστικής λογικής, για τον επιδραστικό ΔΟΛ. Όπως θα ήταν άδικη, ίσως και φθηνή, μια αγιογραφία για τον Χρήστο Λαμπράκη, τον τελευταίο παραδοσιακό εκδότη. Προσωπικότητα σύνθετη, εντυπωσιακά πολύπλευρη και ανήσυχη, ο Λαμπράκης ίσως να θεωρούσε –αν ζούσε– υποτιμητική μια τέτοια ματιά. Το κείμενο εστιάζει, ασφαλώς, σε μεγάλο βαθμό στον Χρήστο Λαμπράκη. Αυτός είναι το κεντρικό του πρόσωπο. Τη δική του εποχή σκιαγραφεί το βιβλίο. Αφετηρία της είναι το έτος 1957, οπότε και αναλαμβάνει εκείνος τα ηνία του Συγκροτήματος μετά την αιφνίδια απώλεια του πατέρα του. Ο δικός του θάνατος, το 2009, είναι η αρχή του τέλους της αφήγησης, όπως, κατά την άποψή μου, ήταν και η αρχή του τέλους για τον ΔΟΛ. Μόνον για λόγους συνέχειας και εννοιολογικής πληρότητας η αφήγηση φθάνει πολύ συνοπτικά ως το λουκέτο του Οργανισμού το 2017.

Ήταν μαρτυρικά τα τελευταία χρόνια, μέχρι την εκπνοή του ΔΟΛ – ήμουν εκεί. Και δεν ήταν μόνο η δουλειά χωρίς μισθολογικό αντίκρισμα, η οικονομική δυσπραγία. Ήταν η οδυνηρή αίσθηση μιας γενικευμένης παρακμής, του «τέλους εποχής»· ο εκκωφαντικός ήχος του οικοδομήματος που κατέρρεε. Κατά την περίοδο 2010-2017 εμφανίσθηκαν νέες δυναμικές, άλλαξαν παλαιότεροι συσχετισμοί, αναδύθηκαν καινούριες μεταβλητές, που καθόρισαν τις εξελίξεις στον ΔΟΛ. Συνειδητά μένω σχετικά μακριά της σε αυτό το βιβλίο και επιλέγω να μην εμβαθύνω, καθώς εκτιμώ ότι η ιστορία είναι πολύ νωπή για να αποτιμηθεί νηφάλια, με συναισθηματική ουδετερότητα και ψυχραιμία.

Η εκ μέρους μου έρευνα για τη συγγραφή του βιβλίου διήρκεσε τρία χρόνια. Η πανδημία, με όλα τα συμπαρομαρτούντα, τη δυσχέρανε τρομακτικά – καθέννας μπορεί να φανταστεί πώς και γιατί. Η απουσία αρχείου από την πλευρά του Χρήστου Λαμπράκη σήμαινε ότι η διαδικασία συλλογής πληροφοριών για το πρόσωπό του θα ήταν κοπιώδης – απεδείχθη και συναρπαστική. Αξιοποιήθηκε ό,τι ήταν δυνατό για να φιλοτεχνηθεί το πορτρέτο του. Έλειπε, δυστυχώς, η μαρτυρία του Σταύρου Ψυχάρη. Η βεβαρημένη υγεία του και λίγο αργότερα ο θάνατός του εξανέμισαν και την τελευταία πιθανότητα συμβολής του στο πόνημα, προκειμένου να καταθέσει τη δική του αλήθεια για τον Λαμπράκη και την ιστορία του Οργανισμού, ιδίως για το τέλος της.

Η αφήγηση του βιβλίου καθορίζεται από τις συνεντεύξεις, με άξονα τη χρονική εξέλιξη των γεγονότων. Το χρονικό σημείο στο οποίο αποκτούν σχέση οι συνεντευξιαζόμενοι με τον ΔΟΛ καθορίζει και τη σειρά εμφάνισής τους στο βιβλίο. Όταν πολλά πρόσωπα απαντούν στο ίδιο ερώτημα, οι απαντήσεις τους παρατίθενται με βάση την παλαιότητά τους στον Οργανισμό.

Στο κείμενο, πέρα από τα αποσπάσματα των συνεντεύξεων, έχουν αξιοποιηθεί στοιχεία από βιβλία, διδακτορικές διατριβές, δημοσιεύματα εφημερίδων και περιοδικών, με έμφαση στα έντυπα του ΔΟΛ, επετειακά αφιερώματα, ημερολόγια, ακόμη και αναρτήσεις σε κοινωνικά μέσα δικτύωσης, ό,τι θα μπορούσε να συνεισφέρει έστω και μία ψηφίδα, ώστε να συντεθεί η μεγάλη εικόνα. Από την εικόνα αυτή δεν θα μπορούσαν να λείπουν αναφορές σε πρόσωπα σημαντικά του ΔΟΛ, με τα οποία δεν έγινε συνέντευξη – κάποια άλλωστε δεν είναι καν εν ζωή. Με προσήλωση στην αξία των γραπτών ντοκουμέντων, θεώρησα τίμιο να σταχυολογηθούν δικά τους κείμενα, που δίνουν το στίγμα τους και παρατίθενται αντί συνέντευξής τους. Στον βασικό κορμό του κειμένου έχουν επίσης ενσωματωθεί εκείνες οι off the record πληροφορίες των συνεντεύξεων για τις οποίες υπήρξε δυνατότητα διασταύρωσης.

Ήταν ανθρωπίνως αδύνατο να διεξαχθούν συνεντεύξεις με όλα τα πρόσωπα που έπαιξαν ρόλο στον Οργανισμό. Καταβλήθηκε προσπάθεια ώστε να γίνει μια αντιπροσωπευτική επιλογή από κάθε γενιά, από πλείστα όσα έντυπα και πεδία δραστηριότητας του ΔΟΛ, καθώς και από διαφορετικές ειδικότητες εργαζομένων και ανθρώπων που ήταν σε θέση να καλύψουν πτυχές της αφήγησης. Στο βιβλίο έχουν επίσης περιληφθεί συνεντεύξεις προσώπων που δεν υπήρξαν εργαζόμενοι στον ΔΟΛ, διατηρούσαν ωστόσο άμεση ή έμμεση σχέση μαζί του (και γενικότερα με την ιστορία των εφημερίδων) ή/και με κεντρικά πρόσωπά του. Η συμβολή τους κρίθηκε σκόπιμη προκειμένου να φωτιστούν ενδιαφέροντα σημεία. Είναι ενδεικτική η περίπτωση της καθηγήτριας Δέσποινας Παπαδημητρίου, η οποία μιλά για τα άρθρα του Χρήστου Λαμπράκη το 1966.

Οι συνομιλίες ηχογραφήθηκαν, απομαγνητοφωνήθηκαν και ως γραπτά κείμενα πια απεστάλησαν στους συνεντευξιαζόμενους, προκειμένου οι ίδιοι να ελέγξουν ή/και να εμπλουτίσουν το περιεχόμενό τους. Δεν είναι απαραίτητως έγκυρα, ακριβή ή πλήρη όσα εκφέρονται εν τη ρύμη του λόγου. Ιδίως αν σχετίζονται με μνήμες μακρινές, που θολώνουν μέσα σε πληθώρα άλλων.

Οι συνεντεύξεις δεν έχουν μπει σε προκρούστεια κλίνη – καθένας μίλησε όσο ήθελε. Απαλείφθηκαν μόνον ονόματα (και πάντως όχι περιστατικά) που παραπέμπουν σε παλαιότερες συγκρούσεις και προσωπικές έριδες, καθώς δεν ήταν δυνατόν να υπάρχει κάθε φορά απάντηση-εκδοχή του έτερου εμπλεκόμενου προσώπου.

Θλίβομαι για το γεγονός ότι κάποιοι από τους ανθρώπους που συνετέλεσαν –καθένας με τον δικό του τρόπο– στην έκδοση έχουν φύγει από τη ζωή: ο Δημήτρης Κακαβελάκης, πάλαι ποτέ διευθυντής δημοσίων σχέσεων του ΔΟΛ, ο Νικηφόρος Αντωνόπουλος, δημοσιογράφος και πρώην επιτελικό στέλεχος στην εφημερίδα *Τα Νέα*, ο Γιώργος Αϊδίνης, δικηγόρος, πρώην νομικός σύμβουλος της Ένωσης Ιδιοκτητών Ημερησίων Εφημερίδων Αθηνών, ο Ηλίας Νικολακόπουλος, καθηγητής Εκλογικής Κοινωνιολογίας και πρώην συνεργάτης του ΔΟΛ, ο Γιώργος Ρωμαίος, δημοσιογράφος, πρώην διευθυντής της εφημερίδας *Το Βήμα* και πρώην υπουργός, και ο Βασίλης Νικολόπουλος, επί σειρά ετών διευθυντής σύνταξης στην εφημερίδα *Τα Νέα*, αλλά και σύμβουλος έκδοσής της.

Στις σελίδες που ακολουθούν, αρχίζουν πια να εκβάλλουν στοιχεία, πληροφορίες, γεγονότα, εκτιμήσεις ως προς το μεγάλο ταξίδι του ΔΟΛ στον χρόνο. Οι συνεντεύξεις αποδεικνύουν ότι τα λάθη, τα τυφλά σημεία, οι σκοτεινές στιγμές του συνυπάρχουν με το σημαντικό του αποτύπωμα στη δημόσια ζωή της χώρας. Όπως και στις ζωές ανθρώπων που πέρασαν κάποτε από χει.

* * *

Ευχαριστίες

Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω:

Στην αδελφική μου φίλη Αλεξάνδρα Μπούνια, καθηγήτρια στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου. Εκείνη είχε την ιδέα των ατομικών συνεντεύξεων, της μεθόδου που μου έλυσε τα χέρια. Αισθάνομαι ότι έχει την πλέον αποφασιστική συμβολή στη δημιουργία αυτού του βιβλίου.

Στη Μαρία Αντωνιάδου, πρόεδρο της ΕΣΗΕΑ, καθώς και στην Όλγα Παρασκευά, βιβλιοθηκονόμο, υπεύθυνη της βιβλιοθήκης της ΕΣΗΕΑ, για την πολυσχιδή συνεισφορά τους.

Στον ιστορικό και δημοσιογράφο Στρατή Μπουρνάζο, για την καθοριστική συμβολή του ως προς την ενότητα για το περιοδικό *Εποχές*.

Στην πολιτικό, τηλεοπτική παραγωγό και φωτογράφο Τατιάνα Καραπαναγιώτη, για την παραχώρηση φωτογραφικού υλικού από το αρχείο της οικογένειάς της.

Στον δημοσιογράφο Αντώνη Παπαγιαννίδη, για τη γενναιόδωρη, πολυεπίπεδη συνεισφορά του.

Στην ηθοποιό Έφη Ροδίτη-Νίτσου, για μια σπάνια κίνηση, το άνοιγμα του αρχείου του Κώστα Νίτσου.

Στην Ιωάννα Παναγιωτοπούλου, των εκπαιδευτηρίων I. M. Παναγιωτόπουλου, για την παραχώρηση της σχολικής φωτογραφίας του Χρήστου Λαμπράκη.

Στην Ελένη Παπαδοπούλου, αλλοτινή στενή συνεργάτιδα του Γιάννη Καφή, στον Παύλο Γερούλιάνο, πολιτικό, πρώην υπουργό, και στον Γιώργο Σαρηγιάννη, δημοσιογράφο, για τη διαμεσολάβησή τους ώστε να φθάσει στα χέρια μου κομβικό για την έκδοση υλικό.

Στον συνθέτη-μουσικολόγο Κωνσταντίνο Δ. Κακαβελάκη, για την παραχώρηση υλικού από το αρχείο του πατέρα του Δημήτρη Κακαβελάκη.

Στη Μαρία Καραβία, δημοσιογράφο και συγγραφέα, προσωπική φίλη του Χρήστου Λαμπράκη, για την ευγενική συνεισφορά της με φωτογραφίες του προσωπικού αρχείου της.

Στους δημοσιογράφους Γιάννη Πανταζόπουλο και M. Hulot, στον φωτογράφο Πάρις Ταβιτιάν και στη *Lifo*, καθώς και στον Δήμο Επιδαύρου, για την ευγενική παραχώρηση φωτογραφικού υλικού.

Στη δημοσιογράφο Μυρτώ Λοβέρδου, για τη συνδρομή της κατά την έρευνα.

Στην Πόπη Παντελή, φωτοσυνθέτρια στον πάλαι ποτέ ΔΟΛ, για τη βοήθειά της σε πλήθος πρακτικών θεμάτων. Ήταν το δεξί χέρι μου η Πόπη, με την ταχύτητα και την αποτελεσματικότητά της.

Ένα επίσης μεγάλο ευχαριστώ στους προσωπικούς φίλους μου:

Στη Λελίτα Τζουμαλάκη, ψυχολόγο, συνοδοιπόρο ζωής.

Στη Λουκία Έρωτα, πάλαι ποτέ στενή συνεργάτιδα του Σταύρου Ψυχάρη στο γραφείο διεύθυνσεως του *Βήματος*. μοιράστηκε μαζί μου την αγωνία για αυτό το βιβλίο.

Στον ιστορικό Γιάννη Κουρή, για τις καίριες επισημάνσεις του σε απαιτητικά κεφάλαια.

Στον δημοσιογράφο Κοσμά Βίδα, για την πολυεπίπεδη συμβολή του και τη συνεχή ενθάρρυνση.

Στη Βάλια Γαλυφιανάκη, λογοπεδικό, για τη ζέση με την οποία περιέβαλε το εγχείρημα.

Στον Γιάννη Κωνσταντάρα, εκδότη, που ακούραστα με συμβούλευε σε όλα τα στάδια της έρευνας και της συγγραφής.

Η αλήθεια είναι, γενικότερα, ότι χρωστώ πολλά στους φίλους μου, και δη τους παιδικούς. Χωρίς αυτούς και χωρίς την επαγγελματική, διαχρονική στήριξη του Χρήστου Μεμή, μέντορά μου, δεν θα μπορούσα να κάνω πολλά από τα βήματα ως εδώ.

Ελ. Κ.

Ιανουάριος 2023

Οι 60 + 1 αφηγηματικοί πρωταγωνιστές
(με βάση τη σειρά εμφάνισης στο βιβλίο)

ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΑΡΙΝΟΣ: Έχει διατελέσει διευθυντής του περιοδικού *Οικονομικός Ταχυδρόμος*. Πρώην ευρωβουλευτής. Αρθρογράφος στην εφημερίδα *Το Βήμα*. Διατηρεί την ιδιότητα του αντιπροέδρου στο ΔΣ του Οργανισμού Μεγάρου Μουσικής Αθηνών και του γενικού γραμματέα του ΔΣ του Συλλόγου Φίλων της Μουσικής.

ΛΕΝΑ ΣΑΒΒΙΔΗ: Εκδότρια-δημοσιογράφος. Κόρη του ιδρυτή του Συγκροτήματος Λαμπράκη, Δημήτρη, αδελφή του Χρήστου Λαμπράκη, σύζυγος του Γ. Π. Σαββίδη. Έχει διατελέσει διευθύντρια του περιοδικού *Ταχυδρόμος*, διευθύντρια αρχείου του ΔΟΛ. Σήμερα είναι μέλος του ΔΣ του Ιδρύματος Λαμπράκη.

ΧΑΡΑ ΚΙΟΣΣΕ: Δημοσιογράφος στην εφημερίδα *Το Βήμα*.

ΛΕΥΤΕΡΗΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ: Δημοσιογράφος, στιχουργός-ποιητής. Έχει θητεύσει στην εφημερίδα *Τα Νέα* σε επιτελικές θέσεις, αλλά και ως αρθρογράφος.

ΚΩΣΤΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ: Σκιτσογράφος-γελοιογράφος στις εφημερίδες *Τα Νέα*, *Το Βήμα*, καθώς και το περιοδικό *Ταχυδρόμος*. Σήμερα εξακολουθεί να σχολιάζει γελοιογραφικά την επικαιρότητα στην εφημερίδα *Τα Νέα*.

ΜΑΡΙΑ ΔΕΛΗΒΟΡΙΑ: Ιστορικός, προσωπική φίλη του Χρήστου Λαμπράκη.

ΗΛΙΑΣ ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΣ: Καθηγητής Εκλογικής Κοινωνιολογίας στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του Πανεπιστημίου Αθηνών. Πρώην συνεργάτης της εφημερίδας *Τα Νέα* και του τηλεοπτικού σταθμού Mega Channel. Ο Ηλίας Νικολακόπουλος έφυγε από τη ζωή το καλοκαίρι του 2022.

ΕΛΕΝΗ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ: Στέλεχος της Διεύθυνσης στα περιοδικά *Εποχές* και *Ταχυδρόμος*, καθώς και την εφημερίδα *Τα Νέα*, επί Άγγελου Τερζάκη, Γιώργου Ρούσσου και Γιάννη Καφή, αντιστοίχως. Μεταφράστρια, υπεύθυνη του Τομέα Επικοινωνίας & Εκδόσεων στο Ίδρυμα Λαμπράκη.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΡΩΜΑΙΟΣ: Δημοσιογράφος. Είχε διατελέσει διευθυντής της εφημερίδας *Το Βήμα*. Πρώην υπουργός. Ο Γιώργος Ρωμαίος έφυγε από τη ζωή τον Φεβρουάριο του 2023.

ΡΙΧΑΡΔΟΣ ΣΩΜΕΡΙΤΗΣ: Δημοσιογράφος-αρθρογράφος στην εφημερίδα *Το Βήμα*.

ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ: Αναπληρώτρια Καθηγήτρια στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας στο Πάντειο Πανεπιστήμιο.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΤΣΑΛΙΔΗΣ: Δημοσιογράφος. Έχει θητεύσει σε επιτελικές θέσεις στην εφημερίδα *Το Βήμα*.

ΑΝΤΩΝΗΣ ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΙΔΗΣ: Δημοσιογράφος-δικηγόρος, πρώην σύμβουλος έκδοσης του περιοδικού *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, πρώην αρθρογράφος στην εφημερίδα *Το Βήμα*. Πρώην σύμβουλος επί ευρωπαϊκών θεμάτων στην Ένωση Ιδιοκτητών Ημερησίων Εφημερίδων Αθηνών. Σήμερα διευθύνει τον Όμιλο *Economia* και συμμετέχει στην εκπομπή *Evening Report* του *Action 24*.

ΒΑΣΙΛΗΣ ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ: Δημοσιογράφος. Έχει διατελέσει διευθυντής σύνταξης, καθώς και σύμβουλος έκδοσης στην εφημερίδα *Τα Νέα*. Ο Βασίλης Νικολόπουλος έφυγε από τη ζωή τον Μάρτιο του 2023.

ΒΑΣΙΛΗΣ ΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ (BAS): Γελοιογράφος.

ΝΙΤΣΑ ΛΟΥΛΕ: Δημοσιογράφος-συγγραφέας. Εξαδέλφη του Σταύρου Ψυχάρη.

ΠΕΤΡΟΣ ΕΥΘΥΜΙΟΥ: Δημοσιογράφος. Έχει διατελέσει διευθυντής στον ραδιοφωνικό σταθμό *Top FM*, πολιτικός συντάκτης στην εφημερίδα *Το Βήμα* καθώς και το περιοδικό *Ταχυδρόμος*. Πρώην υπουργός, ευρωβουλευτής και βουλευτής. Έχει θητεύσει ως μέλος του ΔΣ του Ιδρύματος Μελετών *Λαμπράκη* και μέλος του ΔΣ του Συλλόγου Φίλων της Μουσικής.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΡΤΑΛΗΣ: Δημοσιογράφος. Έχει θητεύσει σε επιτελικές θέσεις στην εφημερίδα *Το Βήμα* αλλά και ως μέλος του ΔΣ του Δημοσιογραφικού Οργανισμού *Λαμπράκη*. Σήμερα εξακολουθεί να αρθρογραφεί στην εφημερίδα *Το Βήμα*. Είναι μέλος του ΔΣ του Συλλόγου Φίλων της Μουσικής.

ΕΙΡΗΝΗ ΜΠΙΘΑ: Γραμματέας του Χρήστου *Λαμπράκη* και στενή συνεργάτιδά του.

ΑΓΛΑΪΑ ΚΡΕΜΕΖΗ: Δημοσιογράφος, φωτογράφος, συγγραφέας. Σήμερα ζει στην Τζια, διδάσκει την ελληνική κουζίνα σε επισκέπτες που παίρνουν μέρος στο *Kea Artisanal* – εξαήμερες «διακοπές μαγειρικής».

ΕΛΕΝΗ ΣΠΑΝΟΠΟΥΛΟΥ: Δημοσιογράφος. Έχει διατελέσει διευθύντρια Προβολής & Επικοινωνίας του Μεγάρου Μουσικής Αθηνών – στενή συνεργάτιδα του Χρήστου *Λαμπράκη*. Δημοσιογραφήσε στην εφημερίδα *Τα Νέα*.

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΣ: Δημοσιογράφος, είχε διατελέσει διευθυντής

στην εφημερίδα *Athens News*, καθώς και επιτελικό στέλεχος στην εφημερίδα *Τα Νέα*. Ο Νικηφόρος Αντωνόπουλος έφυγε από τη ζωή τον Οκτώβριο του 2021.

ΣΠΥΡΟΣ ΟΡΝΕΡΑΚΗΣ: Σκιτσογράφος-γελοιογράφος στις εφημερίδες *Τα Νέα*, *Το Βήμα*, καθώς και στο περιοδικό *Ταχυδρόμος*. Σήμερα διευθύνει και διδάσκει στο Κέντρο Εφαρμοσμένων Τεχνών «Ορνεράκης».

ΒΑΣΙΛΗΣ ΓΕΩΡΓΑΣ: Διοικητικό στέλεχος, έχει διατελέσει διευθυντής Γραφείου Κυκλοφορίας του ΔΟΛ.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ: Πρώην Αντιπρόεδρος της Κυβέρνησης και Υπουργός Εξωτερικών, πρώην Πρόεδρος του ΠΑΣΟΚ, καθηγητής Συνταγματικού Δικαίου στο ΑΠΘ.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΪΔΙΝΗΣ: Δικηγόρος. Είχε διατελέσει νομικός σύμβουλος της Ένωσης Ιδιοκτητών Ημερησίων Εφημερίδων Αθηνών. Ο Γιώργος Αϊδίνης έφυγε από τη ζωή την άνοιξη του 2022.

ΙΟΥΛΙΑ ΤΟΛΙΑ: Διορθώτρια στην εφημερίδα *Τα Νέα*.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΣΤΑΓΚΟΣ: Δημοσιογράφος. Έχει θητεύσει ως επιτελικό στέλεχος στην εφημερίδα *Το Βήμα*. Συντάκτης στις εφημερίδες *Τα Νέα* και *Το Βήμα*, καθώς και το περιοδικό *Ταχυδρόμος*. Σήμερα αρθρογραφεί στην εφημερίδα *Καθημερινή* και την ιστοσελίδα *reporter.gr*.

ΜΙΧΑΛΗΣ ΑΜΠΑΤΖΙΔΗΣ: Τεχνικός υπεύθυνος, πρώην προϊστάμενος Prepress.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΡΕΤΕΝΤΕΡΗΣ: Δημοσιογράφος. Εκδότης της εφημερίδας *Το Βήμα*. Αρθρογράφος στις εφημερίδες *Το Βήμα* και *Τα Νέα*, σύμβουλος έκδοσης στην εφημερίδα *Τα Νέα*, σχολιαστής και εντεταλμένος σύμβουλος ειδήσεων και ενημέρωσης MEGA. Έχει διατελέσει πολιτικός συντάκτης, αρχισυντάκτης και διευθυντής σύνταξης στο *Βήμα*.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΛΑΚΟΠΟΥΛΟΣ: Δημοσιογράφος. Πολιτικός συντάκτης στο *Βήμα*, αρθρογράφος στο *Βήμα* και *Τα Νέα*. Σήμερα αρθρογραφεί στο *anoxtoparathyro.gr* και το *ieidiseis.gr*.

ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΚΑΨΗΣ: Δημοσιογράφος. Έχει διατελέσει διευθυντής της εφημερίδας *Τα Νέα*, καθώς και διευθυντής της εφημερίδας *Το Βήμα*. Πρώην υπουργός.

ΛΙΑΝΑ ΚΑΝΕΛΛΗ: Δημοσιογράφος. Έχει διατελέσει διευθύντρια στον ραδιοφωνικό σταθμό Top FM. Δημοσιογραφούσε στην εφημερίδα *Τα Νέα* και στο περιοδικό *Ταχυδρόμος*. Σήμερα είναι μέλος του Ελληνικού Κοινοβουλίου με το ΚΚΕ.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΑΡΗΓΙΑΝΝΗΣ: Δημοσιογράφος, καλλιτεχνικός συντάκτης στην εφημερίδα *Τα Νέα*. Σήμερα γράφει στο ιστολόγιο/blog *totetartokoudouni.blogspot.com*.

ΝΙΚΟΣ ΑΜΑΝΙΤΗΣ: Δημοσιογράφος. Έχει διατελέσει διευθυντής στο περιοδικό *Vita* καθώς και το περιοδικό *Ταχυδρόμος*. Υπεύθυνος εβδομαδιαίων εκδόσεων στην εφημερίδα *Τα Νέα* και στην εφημερίδα *Αγγελιοφόρος*. Σήμερα εργάζεται στην *Athens Voice*.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΙΟΣΟΓΛΟΥ: Πρώην art director στην εφημερίδα *Το Βήμα*. Σήμερα είναι art director στην εφημερίδα *Πρώτο Θέμα*.

ANNA ΝΙΚΗΤΟΠΟΥΛΟΥ: Διορθώτρια στις εφημερίδες *Τα Νέα* και *Το Βήμα*.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΝΙΚΑΣ: Art director στην εφημερίδα *Τα Νέα*. Σήμερα είναι art director στην εφημερίδα *Ναυτεμπορική*.

ΑΡΗΣ ΔΑΒΑΡΑΚΗΣ: Στιχουργός, δημοσιογράφος, ραδιοφωνικός παραγωγός. Συνεργάτης του περιοδικού *Ταχυδρόμος*, παραγωγός στον ραδιοφωνικό σταθμό Top FM.

ΛΑΚΗΣ ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ: Φωτογράφος, πάλαι ποτέ συνεργάτης του «*Ιαχου*» στο περιοδικό *Ταχυδρόμος*.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΩΤΣΗΣ-ΓΙΑΝΝΑΡΑΚΗΣ: Έχει διατελέσει γενικός διευθυντής της διαδικτυακής πύλης *in.gr*, διευθυντής σύνταξης του περιοδικού *ROM*, διευθυντής της ελληνικής έκδοσης βιβλίων και videos του *National Geographic*, αρθρογράφος, σύμβουλος διοίκησης του Οργανισμού, αρμόδιος για θέματα Ηλεκτρονικών Εκδόσεων. Γενικός διευθυντής στον Σύνδεσμο Εταιρειών Κινητών Εφαρμογών Ελλάδας – ΣΕΚΕΕ.

ΡΟΥΛΑ ΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ: Δημοσιογράφος. Έχει διατελέσει εκδότρια-διευθύντρια του περιοδικού *Ταχυδρόμος*, εκδότρια-διευθύντρια του περιοδικού *Marie Claire*, σύμβουλος έκδοσης των περιοδικών ποικίλης ύλης του ΔΟΛ.

ΟΛΓΑ ΙΩΑΝΝΟΥ: Δημοσιογράφος. Έχει διατελέσει διευθύντρια του περιοδικού *Το Παιδί μου κι Εγώ* και διευθύντρια του περιοδικού *Γάμος*.

ANNY ΠΟΔΗΜΑΤΑ: Δημοσιογράφος, διπλωματική συντάκτρια της εφημερίδας *Το Βήμα*, Σύμβουλος Ευρωπαϊκών Θεμάτων, πρώην Αντιπρόεδρος του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου.

ΣΤΕΛΙΟΣ ΚΟΥΛΟΓΛΟΥ: Δημοσιογράφος, πρώην συντάκτης στην εφημερίδα *Το Βήμα*. Συγγραφέας και σκηνοθέτης ντοκιμαντέρ. Σήμερα είναι ευρωβουλευτής. Αρθρογραφεί στην ιστοσελίδα *txs.gr*.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΜΕΜΗΣ: Δημοσιογράφος. Έχει διατελέσει γενικός διευθυντής Μέσων Ενημέρωσης ΔΟΛ, αναπληρωτής διευθυντής στην εφημερίδα *Το Βήμα* καθώς και διευθυντής στην εφημερίδα *Τα Νέα*. Σήμερα είναι εκδότης-διευθυντής του *Protagon.gr*.

ΚΟΣΜΑΣ ΒΙΔΟΣ: Δημοσιογράφος. Συντάκτης και αρθρογράφος στην εφημερίδα *Το Βήμα* και το περιοδικό *BHMAgazino*.

ΜΥΡΤΩ ΛΟΒΕΡΔΟΥ: Δημοσιογράφος στην εφημερίδα *Το Βήμα*.

ΔΗΜΗΤΡΑ ΚΡΟΥΣΤΑΛΛΗ: Δημοσιογράφος. Έχει θητεύσει ως επιτελικό στέλεχος στην εφημερίδα *Το Βήμα*. Σήμερα δημοσιογραφεί στο *iefimerida.gr*.

ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ: Δημοσιογράφος-αρθρογράφος στην εφημερίδα *Το Βήμα*. Σήμερα, είναι ιδιοκτήτης του ιστότοπου *reporter.gr*. Αρθρογραφεί στο *Πρώτο Θέμα*.

ΕΦΗ ΜΗΤΩΣΗ: Έχει διατελέσει γενική διευθύντρια στην ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΒΟΡΕΙΟΥ ΕΛΛΑΔΟΣ ΑΕ καθώς και διευθύντρια του ιδιαίτερου γραφείου του Αρχιεπισκόπου Χριστόδουλου.

ΠΑΥΛΟΣ ΤΣΙΜΑΣ: Δημοσιογράφος. Έχει διατελέσει διευθυντής του περιοδικού *Ταχυδρόμος*. Αρθρογράφος στην εφημερίδα *Τα Νέα*. Σήμερα είναι σχολιαστής στο κεντρικό δελτίο ειδήσεων του τηλεοπτικού σταθμού ΣΚΑΪ και παραγωγός στο ΣΚΑΪ Radio.

ΠΑΥΛΟΣ ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΥ: Εκδότης. Έχει διατελέσει πρόεδρος των Εκδόσεων Ελληνικά Γράμματα. Συνεργάτης του Δημοσιογραφικού Οργανισμού Λαμπράκη.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ: Καθηγητής Γλωσσολογίας. Έχει διατελέσει πρόεδρος του Πανεπιστημίου Αθηνών. Συνεργάτης-αρθρογράφος της εφημερίδας *Το Βήμα*.

ΝΑΣΟΣ ΒΑΓΕΝΑΣ: Καθηγητής Θεωρίας και Κριτικής της Λογοτεχνίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, συνεργάτης της εφημερίδας *Το Βήμα*.

ΠΑΝΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ: Δημοσιογράφος. Έχει διατελέσει αρχισυντάκτης του περιοδικού *BHMAgazino*. Σήμερα είναι διευθυντής σύνταξης στο *Protagon.gr*.

ΘΟΔΩΡΟΣ ΡΟΥΣΟΠΟΥΛΟΣ: Δημοσιογράφος, βουλευτής. Εκ των ιδρυτικών στελεχών του MEGA, αρχισυντάκτης του πολιτικού ρεπορτάζ, διευθυντής ενημερωτικών εκπομπών, παρουσίαζε την εβδομαδιαία εκπομπή 7+7 κάθε Κυριακή μεσημέρι. Έχει διατελέσει Υπουργός Επικρατείας στην κυβέρνηση Καραμανλή και κυβερνητικός εκπρόσωπος.

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΨΥΧΑΡΗ: Δημοσιογράφος. Σύζυγος του Σταύρου Ψυχάρη. Έχει διατελέσει επιτελικό στέλεχος στην εφημερίδα *Το Βήμα* καθώς και εκτελεστικός αντιπρόεδρος του ΔΟΛ.

ΝΙΚΟΛΑΣ ΠΕΦΑΝΗΣ: Έχει διατελέσει γενικός διευθυντής Εταιρικού Κέντρου ΔΟΛ.

ΝΙΚΟΣ ΓΚΟΤΣΗΣ: Έχει διατελέσει διευθυντής Λογιστηρίου του ΔΟΛ.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΤΑΛΑΝΤΗΣ: Προσωπικός οδηγός του Χρήστου Λαμπράκη.

Πηγές εικόνων και αρχειακού υλικού

Φωτογραφίες, σκίτσα και σημειώματα αντλήθηκαν από τα εξής αρχεία:

Αρχείο Γιάννη Μαρίνου
Αρχείο Λένας Σαββίδη
Αρχείο Σχολής Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου
Αρχείο Μουσείου Μπενάκη
Αρχείο Μαρίας Ψαθά & Λένας Νίτσου
Αρχείο Τατιάνας Καραπαναγιώτη
Αρχείο οικογένειας Λαμπράκη
Αρχείο Βασίλη Νικολόπουλου
Αρχείο Έφης Ροδίτη-Νίτσου
Αρχείο Γιάννη Καρτάλη
Αρχείο Κωνσταντίνου Δ. Κακαβελάκη
Αρχείο Μαρίας Καραβία
Αρχείο Κώστα Κόλλια
Αρχείο πολιτιστικού τμήματος της εφημερίδας *Τα Νέα*
Αρχείο Αγλαΐας Κρεμέζη
Αρχείο Λάκη Γιακουμή
Αρχείο Ρούλας Μητροπούλου
Αρχείο Όλγας Ιωάννου
Αρχείο Σπύρου Ορνεράκη
Αρχείο Ελένης Σπανοπούλου
Αρχείο Δήμου Επιδαύρου
Αρχείο Γιάννη Κιοσόγλου
Αρχείο Κώστα Λακαφώση
Αρχείο Ντορίνας Μαυρογιάννη
Αρχείο *Lifo*

ΜΕΡΟΣ Α

Η ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ 1950

Σε ενεστώτα χρόνο

Ως «Μήτσος» δεν υπογράφει ποτέ.¹ «Μήτσο» τον λένε όσοι τον ξέρουν από κοντά, φίλοι, συγγενείς. «Δ. ΛΑΜΠΡΑΚΗΣ» είναι ανέκαθεν η επίσημη δημοσιογραφική ταυτότητά του, από τα χρόνια ακόμη που υπέγραφε στις σελίδες της εφημερίδας *Πατρίς* – αφετηρία της καριέρας του. Ευσταλής, ταχυκίνητος, νευρώδης. Τον χειμώνα δεν φοράει πανωφόρι. Το καλοκαίρι κυκλοφορεί χωρίς σακάκι και γραβάτα. Λιτοδίαιτος, δωρικός στην κοσμοαντίληψή του. Μόνο οι ημικρανίες μπορούν να τον βάλουν κάτω.² Δεν οδηγεί. Λατρεύει τα ζώα – μια φορά θα πάρει από έναν γύφτο μια αλεπού τυφλή και θα την πάει στο σπίτι... Η πόρτα στο γραφείο του μένει πάντα ανοικτή.

Είναι 1957 και ο ίδιος έχει πια πολιτογραφηθεί ως εκ των βασικών συνομιλητών της ελίτ της χώρας. Στην ταυτότητά του έχει εγγραφεί η σχέση ζωής και πολιτικής εγγύτητας με τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Έχουν περάσει δυο δεκαετίες, και παραπάνω, από τη δημιουργία του πρώτου εκδοτικού Συγκροτήματος, του πρώτου εκδοτικού πόλου που μαγνητίζει τη δημόσια ζωή του τόπου, με βασικά έντυπα το *Ελεύθερον Βήμα*, τα *Αθηναϊκά Νέα* και τον *Οικονομικό Ταχυδρόμο*. Βασικός δέκτης και πομπός του παλμού της βενιζελικής παράταξης, το Συγκρότημα διαθέτει διαχρονικά πρόσβαση σε άβατα της εποχής και ενημέρωση εκ των έσω.

Διόλου τυχαία, την 6η Ιουνίου του 1933 ο «Μήτσος» είναι αυτός που έχει την πληροφορία (από τον αστυνόμο Πανόπουλο και τον μοίραρχο Αγγελίδη) για τον κίνδυνο που διατρέχει ο Ελευθέριος Βενιζέλος.³ Πασχίζει να του μεταβιβάσει το μήνυμα στέλνοντας δημοσιογράφο του Συγκροτήματος, τον Μιχάλη Κυριακίδη, στο σπίτι του Βενιζέλου, στην οδό Πατησίων. Ο Κυριακίδης καταφέρνει και το λέει στον πρωτότοκο γιο του, τον Κυριάκο: «ο πατέρας σου δεν πρέπει καθόλου να μετακινηθεί». Εκείνο το βράδυ ο πολιτικός βρί-

σκεται μαζί με τη σύζυγό του Έλενα στο σπίτι της Πηνελόπης Δέλτα, στην Κηφισιά. Επιλέγει να μη λάβει υπόψη του την προειδοποίηση. Όταν φθάνει στο ύψος του Παράδεισου Αμαρουσίου, «στα όρια ενός μικρού δάσους από έλατα» επί της λεωφόρου Κηφισίας, οι σφαίρες θα κάνουν κόσκινο τη μαύρη Packard στην οποία επέβαιναν. Τραυματίζεται θανάσιμα ένας από τους άνδρες της φρουράς του. Η φίλια Λαμπράκη-Βενιζέλου θα γίνει χαλύβδινη, έως τη στιγμή που ο ηγέτης θα φύγει από τη ζωή, το 1936.

Τη δεκαετία του '50 η χώρα παλεύει πια για τη μεταπολεμική ανασυγκρότησή της. Η Εθνική Προοδευτική Ένωση Κέντρου (ΕΠΕΚ) υπό τον Νικόλαο Πλαστήρα αποτελεί μέρος της πολιτικής πραγματικότητας. Το καλοκαίρι του 1954 επαναλειτούργει η ΔΕΘ, που είχε σταματήσει με τον Πόλεμο – η Σοβιετική Ένωση έχει στείλει δείγμα του Σπούτνικ στην έκθεση. Ο ανταγωνισμός μεταξύ ΗΠΑ και ΕΣΣΔ είναι τρομακτικός. Μόλις το 1957 ο Γεώργιος Παπανδρέου και ο Σοφοκλής Βενιζέλος επανασυγκροτούν το Κόμμα των Φιλελευθέρων. Στα πρωτοσέλιδα κυριαρχεί πάντα το θέμα του Κυπριακού – ο Γεώργιος Παπανδρέου υποστηρίζει τη λύση της αυτοδιάθεσης. Η κομματική ταυτότητα των εντύπων προσδιορίζει απολύτως το αναγνωστικό κοινό, δημιουργώντας σχέσεις εξάρτησης και φανατισμού.

Ο Δημήτρης Λαμπράκης ανήκει –από το 1951– στους ιδρυτές και τα πρώτα τακτικά μέλη της Ένωσης Ιδιοκτητών Εφημερίδων Αθηνών μαζί με τους Νάσο Μπότση (Αχρόπολις), Νίνα Αραβαντινού (Η Βραδυνή), Αθανάσιο Παράσχο (Εθνικός Κήρυξ), Κωνσταντίνο Νικολόπουλο (Έθνος), Πάνο Κόκκα (Ελευθερία), Αλκιβιάδη Καλαποθάκη (Εμπρός), Κύρο Α. Κύρου (Εστία), Ελένη Βλάχου-Λούνδρα (Η Καθημερινή) και Νικόλαο Ευαγγελόπουλο (Προοδευτικός Φιλελεύθερος). Η Ένωση έχει ιδρυθεί με σκοπό «την προαγωγή των επαγγελματικών και οικονομικών συμφερόντων των ημερησίων εφημερίδων Αθηνών, αλλά και τη βελτίωση του Ελληνικού Τύπου, τη διατήρηση της πολυφωνίας και την ίση μεταχείριση όλων των εφημερίδων εκ μέρους του Κράτους».

Στο δελτίο κυκλοφορίας της άνοιξης του '57 οι εφημερίδες του Λαμπράκη εμφανίζονται πια (μετά την Κατοχή) «επαναβαπτισμένες» ως *Τα Νέα* και *Το Βήμα*. Το Συγκρότημα έχει καταφέρει να απορροφήσει τους κραδασμούς που είχε προκαλέσει το 1951-1952 η αιφνίδια στροφή του –με την επιμονή του Λαμπράκη και παρά το γεγονός ότι το δημοσιογραφικό επιτελείο του διαφωνούσε– υπέρ της λύσης του στρατάρχη Παπάγου. Τα *Νέα* έχουν σταθεροποιηθεί καθημερινά (μέση ημερήσια κυκλοφορία) στα περίπου 51.000 φύλλα. Τον Μάιο του '52 τα αντίστοιχα νούμερα δεν έφθαναν ούτε τα μισά (περίπου 19.500).

* * *

Ο Δημήτρης Λαμπράκης είναι παντρεμένος με την Έλζα Τσαουσοπούλου, καστοριανής καταγωγής και κατά είκοσι χρόνια νεότερή του. Τη χαριτωμένη «μικρή» που γνώρισε από όταν ήταν νοικάρης στο σπίτι της μάνας της, ονόματι Λόπης, στην οδό Ερμού, κι εκείνη, μαθήτρια ακόμη, του πήγαινε φάρμακα για τον πονοκέφαλο με επίδεσμο –δήθεν προμετωπίδα του Ερυθρού Σταυρού– στο κεφάλι.⁴ Είναι ιδιαίτερα δυναμική, διαθέτει μπρίο, χιούμορ και αθεράπευτη αισιοδοξία, ζωτικά χαρακτηριστικά προφανώς για κείνον. Οργανώνει μέχρι και θεατρικές παραστάσεις στο σπίτι τους, με πρωταγωνιστές τους ίδιους και τους στενούς φίλους τους – ο «Μήτσος» διατηρεί φιλίες ζωής, τις οποίες και ενσωματώνει πολύ γρήγορα στην οικογενειακή πραγματικότητα. Τους έχει παντρέψει ο Αλέξανδρος Σβώλος, επιφανής νομικός και πολιτικός, ενώ στη συντροφιά τους ανήκουν μεταξύ άλλων ο Γιώργος Εξητάρης, ο ναύαρχος Κακουλίδης και η γυναίκα του Βάντα, ο Κλεάνθης Γεωργιάδης, ο στρατηγός Αλέξανδρος Μερεντίτης, ο Νίκος Ασκούτσης.

Κοντά στον «Μήτσο» η Έλζα έχει ζωή με μυθιστορηματικές εξάρσεις: γνωρίζει το ζεύγος Βενιζέλου στο ταξίδι του μέλιτος στο Παρίσι κι εντυπωσιάζεται – προέρχεται άλλωστε και η ίδια από οικογένεια βενιζελική.⁵ Σε μια πρόσκληση για πρόγευμα από κοινού, ο κρητικός ηγέτης τής μαθαίνει τι είναι το γκρέιπφρουτ και πώς να το γευθεί μέσα από το ποτήρι της σαμπάνιας που έχει μπροστά της. Λίγο καιρό αργότερα θα ακούσει τον Βενιζέλο να τραγουδάει a capella σε κρητικό τραπέζι τον «Σταυραητό» και την «Ξαστεριά». Θα αρχίσει να συγχρωτίζεται με υπουργούς, τον Βύρωνα Καραπαναγιώτη, τον Βασίλη Δεληγιάννη, τον Γεώργιο Βαρβούτη. Είναι μόλις δεκαοκτώ με είκοσι ετών. Μαθαίνει την τέχνη της οικοδέσποινας με συμβούλους την οικογένεια του Κωνσταντίνου Κατσιμπαλη, την οικογένεια του Θεόδωρου Πετρακόπουλου, που διευθύνει το ξενοδοχείο Μεγάλη Βρεταννία, και την οικογένεια Τσάτσου, που κατοικεί απέναντι, στην οδό Ερμού. Η Έλζα θα εξελιχθεί αδιαμφισβήτητα στο κεντρικό πρόσωπο της οικογένειας Λαμπράκη.

Το ζευγάρι έχει αποκτήσει τρία παιδιά: τη Λένα, τον Χρήστο και την Άννα –«Αννούλα» για τους οικείους–, παιδί που ήλθε μετά τις περιπέτειες της Κατοχής και είναι μαθήτρια ακόμη.

Το 1957 έχουν αφήσει την προπολεμική εστία τους. Μένουν πια σε οίκημα της οδού Αναγνωστοπούλου, στο Κολωνάκι, μια ανάσα από το δίπατο της Χρήστου Λαδά, την έδρα των εφημερίδων. Τα Σαββατοκύριακα βρίσκουν καταφύγιο στον Πόρο – το νησί έχει γίνει δεύτερη πατρίδα για τους Λαμπράκηδες, κι ο Δήμος Πόρου τούς έχει κάνει επίσημους δημότες.

2

Οι δέκα οκάδες

Ο Δημήτρης Λαμπράκης, δημοσιογράφος επί έτη πολλά, έχει άποψη για τα έντυπά του. Πολύ συνειδητά εισάγει μια νέα, πρωτότυπη δημοσιογραφική σχολή γραπτού λόγου, αμάλγαμα γνώσεων και προσωπικού ύφους. Όταν ο Γιώργος Μανιατάκος, μετέπειτα στέλεχος του Συγκροτήματος, πηγαίνει να τον συναντήσει πρώτη φορά, ο εκδότης δίνει ξεκάθαρα το στίγμα του. Τον συμβουλεύει να μάθει καλά μια ξένη γλώσσα. Να μελετά, εκτός από τα Νομικά που σπούδαζε, και Ιστορία, Κοινωνιολογία, Ψυχολογία και, αφού η κλίση του το ζητεί, Λογοτεχνία.¹ Αυτό το τελευταίο αφήνει έκπληκτο τον νεαρό: και μόνη η λέξη «Λογοτεχνία» είναι ικανή να προκαλέσει αλλεργία στους εκδότες-διευθυντές, αρχισυντάκτες της εποχής. Ο Λαμπράκης διαβλέπει το New Journalism του 20ού αιώνα και πάντως ενθαρρύνει τους νεοσσούς του επαγγέλματος σε μια φρέσκια προσέγγιση.

Διαθέτει ένστικτο, ξετρυπώνει ανθρώπους από το πουθενά για να διαπρέψουν στο επάγγελμα. Στην Εθνική Τράπεζα εργάζεται ο Φωκίων Δημητριάδης,² μετέπειτα γελοιογράφος περιωπής, όταν βλέπει σκίτσα του ο Λαμπράκης και τον καλεί κοντά του. Στιγμιότυπα από τα δικαστήρια, με το ψευδώνυμο «Ο μάρτυς», γράφει το 1935 ο Δημήτρης Ψαθάς, όταν ο εκδότης διαβλέπει το ταλέντο του. Δύο χρόνια αργότερα θα του αναθέσει το κεντρικό χρονογράφημα στην εφημερίδα *Αθηναϊκά Νέα*.

Φροντίζει να δομήσει την εφημερίδα με τρόπο που θα καταστήσει αδιατάρακτη την πορεία της μέσα στον χρόνο. Το *Ελεύθερον Βήμα* αναπτύσσει ευρύτατο δίκτυο ανταποκριτών στο εξωτερικό: δύο ανταποκριτές στο Παρίσι, τους Γιώργο Φτέρη και Γιώργο Αποστολόπουλο, τον Γεώργιο Συριώτη στο Λονδίνο, τον Άλκη Ζαφειρόπουλο στη Ρώμη.

Πιο συχνός επισκέπτης του γραφείου Λαμπράκη είναι ο Φωκίων Δημη-

τριάδης³ κατεβαίνει πάντα ο τελευταίος, γιατί δεν συμβαίνει ποτέ το αντίστροφο. Ο «Μήτσος» δεν ανεβαίνει στον δεύτερο όροφο, στα γραφεία των Νέων. Το έντυπο το εκλεκτό, το καθαρόαιμό του, είναι το *Βήμα*. Τα Νέα δεν θα μπουν ποτέ στην καρδιά του. «Το *Βήμα* είναι η εφημερίδα που με εκφράζει» συνηθίζει να λέει, κι ας είναι τα Νέα ο αιμοδότης στην κυκλοφορία του Συγκροτήματος. Στις επιτυχίες, στέλνει ανθοδέσμες στα στελέχη της εφημερίδας, τους δίνει καλές αμοιβές, αλλά...

Ο Λαμπράκης δεν γνωρίζει ούτε κατ' όψιν τους μαθητευόμενους. Ο Γιάννης Μαρίνος ανήκει στο δυναμικό του Συγκροτήματος από το 1953. Είναι Σαντορινιός κι έχει έλθει στη Αθήνα για σπουδές. Θυμάται ο μετέπειτα διευθυντής του *Οικονομικού Ταχυδρόμου*.

Είχα επιλέξει να σπουδάσω νομικά, που σε οδηγούν παντού, καθώς δεν είχα σαφή επαγγελματικό προσανατολισμό. Από παιδί είχα την αδυναμία να γράφω. Τα πρώτα άρθρα μου δημοσιεύτηκαν στην επαρχιακή *Θηραϊκή Φωνή*. Από τότε υπήρξα αιχμηρός στην αρθρογραφία μου. Τρία άρθρα μου μάλιστα, επικριτικά κατά του τότε μητροπολίτη της Σαντορίνης Σπυρίδωνος, παρ' ολίγο να μου στοιχίσουν τον αφορισμό μου. Κάποια στιγμή που τον συνάντησα μετά τη δημοσίευσή τους μου είπε καθόλου αυστηρά: «Διάβασα τα όσα γράφετε εναντίον μου. Ίσως θα έπρεπε να σας αφορίσω! Όμως είστε ακόμα μικρός και ανώριμος, μεγαλώνοντας ελπίζω ότι θα σοβαρευτείτε». Στον ΔΟΛ μπήκα το 1953 (το 1954 έγινα μέλος της Ενώσεως Συντακτών, στον ασφαλιστικό μας οργανισμό ΕΔΟΕΑΠ – έχω αριθμό μητρώου 235!). Ήταν λίγο μετά την υποτίμηση της δραχμής. Την είχε κάνει η κυβέρνηση Παπάγου (Ελληνικού Συναγεραμού) και με τσάρο της οικονομίας τον Σπύρο Μαρχεζίνη. Συντελεσθή τότε μία μικρή επανάσταση με τη δραστική υποτίμηση της δραχμής και την απελευθέρωση των εισαγωγών, που υποχρέωνε σε μερική εξυγίανση της οικονομίας. Έτσι τα περισσότερα προϊόντα από το εξωτερικό έγιναν φθηνότερα και οι Έλληνες επιχειρηματίες υποχρεώθηκαν να γίνουν πιο ανταγωνιστικοί. Την εποχή εκείνη συνέβη και κάτι άλλο σημαντικό: η κυβέρνηση αποφάσισε να μη δέχεται πια οικονομική βοήθεια από την Αμερική, περιοριζόμενη μόνο σε αμυντική βοήθεια. Αυτό τότε εθεωρήθη αδιανόητο. Πώς θα τα καταφέραμε χωρίς τα δωρεάν εκατοντάδες εκατομμύρια δολάρια; Ο μακαρίτης Δημήτριος Λαμπράκης προέβη αιφνιδίως τότε σε πολιτική στροφή τασσόμενος, μολονότι φιλελεύθερος, υπέρ της κυβέρνησης του στρατάρχη Παπάγου, επιλέγοντας έτσι μια ισχυρή σταθερή κυβέρνηση. Αυτό όμως είχε ως αποτέλεσμα η κυκλοφορία της εφημερίδος *Το Βήμα*, που κατά παράδοση υποστήριζε τους Φιλελευθέρους, να καταβαραθρωθεί και από πε-

ρισσότερα από 30.000 πωλούμενα φύλλα να πέσει στα 3.000. Ευτυχώς διατηρήθηκε ισχυρότερη η κυκλοφορία των *Νέων* χάρις εις την αριστερής απόκλισης γραμμή της. Διευθυντής των *Νέων* τότε ήταν ο Κώστας Νίτσος, ο οποίος επέτυχε ώστε τα *Νέα* να κρατήσουν εν ζωή τον ΔΟΛ. Ας σημειωθεί ότι την εποχή εκείνη οι εφημερίδες δεν είχαν ιδιαίτερα έσοδα από διαφημίσεις.

Προσελήφθη χάρις σε έναν τυπογράφο ονόματι Νικόλαο Γαλαίο – γιος του ήταν ο Σπύρος Γαλαίος, που υπήρξε ένας εκ των ιδρυτών της εφημερίδος *Εξπρές*, που ήταν γείτονάς μου στο Παγκράτι και ο οποίος με έπεισε να επιδιώξω να γίνω δημοσιογράφος. Πήρε μάλιστα την πρωτοβουλία να με συστήσει στον αρχισυντάκτη του *Έθνους* Αχιλλέα Μαμάκη, ο οποίος όμως δεν έδειξε κανένα ενδιαφέρον. Έτυχε τότε να είναι γνωστός μου ένας εκ των διευθυντών του Υπουργείου Συντονισμού, ο Νικόλαος Κονταράτος, που υπήρξε και πρόεδρος του Σώματος Ορκωτών Λογιστών, ο οποίος γνώριζε τον Θανάση Κανελλόπουλο, που τότε διέπρεπε ως οικονομικός συντάκτης στο *Βήμα* και στα *Νέα*, για να ακολουθήσει αργότερα πολιτική σταδιοδρομία ως κορυφαίο στέλεχος της Νέας Δημοκρατίας. Ο Κονταράτος με συνέστησε σ' αυτόν να με δοκιμάσει για δημοσιογράφο και εκείνος προθυμοποιήθηκε να ανταποκριθεί στην παράκληση. Κι έτσι ξεκίνησε ο δημοσιογραφικός μου βίος. Ο Κανελλόπουλος ήταν τότε πιεσμένος από τον φόρτο εργασίας στις δύο εφημερίδες (παρέδιδε την ίδια εποχή και μαθήματα Αστικού Δικαίου). Έτσι ξεκίνησα ως δόκιμος συντάκτης στο *Βήμα* και στα *Νέα* το 1953 και το 1954 και στον *Οικονομικό Ταχυδρόμο*, ο οποίος επανεκδόθηκε τότε μετά τη διακοπή το 1944 (πρωτοεκδόθηκε το 1926).

Γιάννης Μαρίνος

Φοιτητής και παράλληλα στρατιώτης. Λεπτεπίλεπτος, ζυγίζει δεν ζυγίζει πενήντα κιλά. Ένα βράδυ που κάνει σκοπιά διαβάζοντας τον Αστικό Κώδικα (γιατί δίνει εξετάσεις), διαπιστώνει ότι με το αριστερό του μάτι δεν βλέπει σχεδόν καθόλου. Την άλλη μέρα, αναστατωμένος, λέει το πρόβλημά του στον Κανελλόπουλο, κι εκείνος με τη σειρά του μιλάει στον γερο-Λαμπράκη για τον χρήσιμο βοηθό, το πολύ φτωχό παιδί, που δεν είναι ασφαλισμένο. «Στείλε μού τον κάτω» είναι η απάντηση.

Τον αντίκρισα με δέος. Ήταν ψηλός, ξερακιανός, με αυστηρή εμφάνιση. Τον λέγανε «ο Μεγάλος». Το συγκρότημα Λαμπράκη και ο «Μεγάλος». Τόσο κύρος διέθετε και αποφασιστικές ήταν οι παρεμβάσεις του στα πολιτικά πράγματα της εποχής. «Τι σου συμβαίνει, παιδί μου;»

Του εξήγησα και αμέσως κάλεσε τη γραμματέα του Αθηνά Λοράνδου να πάρει στο τηλέφωνο τον καθηγητή της οφθαλμολογίας Ιωάννη Χαραμή (ήταν τότε ο κορυφαίος οφθαλμίατρος και μέλος της Ακαδημίας Αθηνών). «Άκουσε, Γιάννη» του είπε. «Έχω ένα παιδί εδώ με πρόβλημα που θα έρθει τώρα να τον δεις αμέσως».

Ο Χαραμής αντέδρασε λέγοντας δεν μπορώ τώρα, έχω άλλα ραντεβού. Και ο Λαμπράκης με έντονο ύφος: «Αν σου έλεγα ότι θα έρθω εγώ, θα τολμούσες να μου πεις ότι δεν μπορείς να με δεχθείς; Λοιπόν έρχεται αμέσως ο Μαρίνος σαν να είμαι εγώ, θα τον κοιτάξεις όπως θα κοιτούσες εμένα, θα του δώσεις τη θεραπεία που θα έδινες αν ήμουν εγώ στην θέση του και θα με κρατάς ενήμερο για την πορεία της υγείας του».

Πήγα πράγματι. Με δέχθηκε αμέσως ο Χαραμής, με εξέτασε σχολαστικά και μου είπε ότι υπάρχει κίνδυνος να χάσω την όραση του αριστερού μου ματιού εκτός εάν παρέμβουμε αμέσως, αλλά επειδή, πρόσθεσε, δεν γνωρίζει την ακριβή αιτία και ώσπου να διαγνωσθεί θα πρέπει να προλάβουμε την αποκόλληση του αμφιβληστροειδούς, «θα κάμετε τα εξής. Επειδή είστε πολύ αδύνατος, μέσα σε έναν μήνα θα προσπαθήσετε να πάρετε δέκα οκάδες. Θα πίνετε γάλα ένα κιλό κάθε μέρα, θα τρώτε συκωτάκια και σπλήνες. Και επιπλέον θα κάνετε μία σειρά ενέσεων». Και για να με πείσει για το επείγον του προβλήματος φεύγοντας από εκεί, μου είπε: «Θα σταματάτε στον δρόμο όποιο συναντάτε μήπως είναι νοσοκόμος για να σας κάνει αμέσως την πρώτη ένεση». Εγώ φυσικά δεν σταμάτησα κανέναν στον δρόμο, πήγα κατευθείαν στον Λαμπράκη, του εξήγησα τι μου είπε ο γιατρός κι εκείνος έδωσε εντολή στη γραμματέα του να κλείσει ραντεβού με σειρά γιατρών που είχε υποδείξει ο Χαραμής σε αναζήτηση της αιτίας της αμφιβληστροειδίτιδας. Και πρόσθεσε στη γραμματέα του: «Να τους ενημερώσεις ότι θα τους πληρώνω εγώ, όπως επίσης και τα φάρμακα που θα παίρνει από το φαρμακείο του Λητού». Ταυτοχρόνως ανοίγει το συρτάρι του και βγάζει πέντε χιλιάδες δραχμές και μου τις δίνει, «για την καλή διατροφή σου» μου είπε. Δεν μπορώ να ξεχάσω ποτέ αυτή τη χειρονομία αυτού του λεβέντη ευπατρίδη με τη χρυσή καρδιά, του Δημήτρη Λαμπράκη.

Γιάννης Μαρίνος

Η εφημερίδα έχει αποφασίσει να παρακολουθεί συστηματικά δυο βαρυσήμαντες δίκες. Τη Δίκη των Αεροπόρων, στελεχών της Πολεμικής Αεροπορίας, στο Ανώτατο Αναθεωρητικό Δικαστήριο, οι οποίοι κατηγορούνται για δολιοφθορά και κομμουνιστική συνωμοσία – λίγο αργότερα θα αποδειχθεί πλεκτάνη η όλη ιστορία και ο Κωνσταντίνος Καραμανλής θα τους απονεμίσει χάρη. Αλλά και

αυτή του Νίκου Πλουμπίδη, στελέχους του Κομμουνιστικού Κόμματος, που κατηγορείται για οργανωμένο δίκτυο κατασκοπείας.

Ξεκίνησα ασκούμενος πλάι στον Κανελλόπουλο χωρίς γνώση του εκδότη Δημήτριου Λαμπράκη και χωρίς καμία αμοιβή. Όντας συνεχώς δίπλα του γνώρισα όλους τους οικονομικούς συντάκτες και γενικά τους συναδέλφους στις δύο μεγάλες εφημερίδες, οι οποίοι με συνεπάθησαν και με αποδέχτηκαν ως έναν δικό τους. Διεπίστωσαν από την πρώτη στιγμή ότι ήμουν πολύ εργατικός και ευσυνείδητος. Έτσι οι διευθύνοντες το *Βήμα* και τα *Νέα* με αξιοποίησαν σε βαρυσήμαντες τότε δίκες, όπως η Δίκη των Αεροπόρων και η δίκη Πλουμπίδη. Κρατούσα πρακτικά με σημειώσεις καθώς δεν εγνώριζα στενογραφία ούτε είχα και μαγνητόφωνο. Παρά ταύτα, κρίθηκα πολύ επαρκής γι' αυτό. Έτσι μου δόθηκε η ευκαιρία να παρακολουθήσω δύο εντυπωσιακές δίκες, που τις απήλαυσα μάλιστα ως ακροατής έχοντας συνείδηση των ιστορικών στιγμών. Για τους αεροπόρους είχε στηθεί έκτακτο στρατοδικείο. Η δίωξη στηριζόταν σε μία πλεκτάνη για συνωμοσία που δήθεν εξυπηρετούσε κομμουνιστικά συμφέροντα. Εκεί διαπίστωσα τι σημαίνει κράτος της άκρας Δεξιάς. Παρά ταύτα, νομίζω ότι είναι εντυπωσιακό το γεγονός ότι εμφανίστηκε στη δίκη αυτή βουλευτής του Ελληνικού Συναγερμού για να υπερασπιστεί τους δικαζόμενους αεροπόρους. Ήταν αξιωματικός παρά τω ΝΑΤΟ, ίσως γι' αυτό να αισθανόταν ασφαλής. Η δεύτερη εμπειρία μου με καθόρισε και στον ιδεολογικό μου προσανατολισμό. Ο Πλουμπίδης, κορυφαίο στέλεχος του Κομμουνιστικού Κόμματος, κατηγορείτο ότι είχε οργανωμένο δίκτυο κατασκοπείας υπηρετούν τα συμφέροντα της Μόσχας. Το ΚΚΕ τότε ισχυρίστηκε ότι ο Πλουμπίδης είναι πράκτορας των Αμερικάνων και ότι επρόκειτο για παρωδία δίκης. Ο Πλουμπίδης, εντελώς απομονωμένος, ήταν επιπλέον και φυματικός. Έκανε αιμοπτύσεις μέσα στο δικαστήριο. Ήμουν ο μόνος που του έλεγα «καλημέρα». Με κοιτούσε με περιέργεια κάθε φορά, αλλά ουδέποτε μου απεύθυνε τον λόγο. Έτσι έζησα το δράμα ενός ιδεολόγου ο οποίος δικαζόταν από τους ταξικούς του εχθρούς και ταυτόχρονα κατασυκοφαντείτο από την ηγεσία του κόμματος το οποίο υπηρετούσε με την έκνομη δράση του. Έτσι έγινα απόλυτα αντίθετος στον ολοκληρωτισμό και της άκρας Δεξιάς και της άκρας Αριστεράς.

Γιάννης Μαρίνος